

פרק חמישי – מכים שורשים

"הימים היו ימי מלחמת העולם השנייה," כתבה דבורה; "רק בכמה בתים בכפר היה מקלט רדיו – למשל, בביתם של לובה ואריה מינקוביץ. מדי יום, בשעות בין הערביים, באו רבים מתושבי הכפר לאותה חצר כדי לשמוע חדשות. המלחמה השתוללה באירופה, ולרוב התושבים בהדר היו שם משפחות שהקשר עמן נותק. אנחנו, כילדים, לא הבנו את משמעות הדבר; ומשום כך חיכינו לשעה זו כדי להיפגש זה עם זה ולשחק. המבוגרים ישבו על ספסלים מחוץ לביתם של בני הזוג מינקוביץ, האזינו לחדשות, נאנחו, ניתחו את מהלך אירועי המלחמה, השמיעו תחזיות, ופה ושם מחו דמעה. בשבילנו זו היתה שעה של משחקים והשתובבויות."

כרבים מבני דור הבנים, גם השתיים האלה דבקו בהדר: אתי שפר מתגוררת עד היום בכפר; דבורה ורדי ומשפחתה יושבים ברמתיים הסמוכה. בשנים שלאחר מכן העלה משה מזאה ארצה את אחיו צבי, ואת הוריו.

נחלצו בעוד מועד

"חנה וארתור זליגמן חיו בגרמניה, בעיירה קטנה בשם דוריןדורף, עד שהנאצים עלו לשלטון והחלו לרדוף את היהודים," מספר אפרים הרץ. "תחילה התבטא הדבר בהחרמת בתי-העסק של היהודים וברמזים שהיהודים אינם רצויים בגרמניה. באותה שעה עוד אפשר היה לעזוב את גרמניה, ואף ניתנה ליהודים האפשרות ליטול את רכושם עמם. באותם הימים הגיעו לארץ-ישראל יהודים מגרמניה, רובם בעלי מקצועות חופשיים, והקימו את המושב רמות-השבים. הם בנו את משקם על ענף הלול, והיו הראשונים אשר השביחו את תרנגולות ה'לגהורן' בהטלה מרבית ובתצרוכת מזון קטנה, יחסית."

"בשנת 1935 עלתה משפחת זליגמן ארצה. אתם באו גם ההורים הקשישים, שגרו אתם עד סוף ימיהם. בני משפחת זליגמן הגיעו להדר ורכשו בית קטן ומגרש. הם שיפצו את הבית והתאימו אותו לצרכיהם ולטעמם, בנו רפת ויצרו משק חלב אשר ממנו התפרנסו. בנם יצחק היה אז כבן-שמונה, ונשלח ללמוד בבית-הספר בכפר מל"ל שבו למדו גם ילדי הדר ורמתיים. כשבגר נשאר במשק הוריו והשתלב בעבודה – ובמקביל לכך היה פעיל ב'הגנה'."

כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה, והמוסדות הלאומיים קראו לבני הדור הצעיר להתגייס לבריגדה היהודית במסגרת הצבא הבריטי – נענה יצחק והתגייס. הוא הוצב בגדוד 178 של חיל התחבורה הבריטי, ותוך כדי שירותו הגיע לאירופה השסועה והמופצצת. לאחר שירות של שנה וחצי חזר להדר

אל קומץ המייסדים נוספו מתיישבים מבני העלייה השלישית והרביעית, וכן משפחות חקלאים שעזבו את כפר חיתין בעקבות משבר כלכלי, ואת באר טוביה בעקבות התנפלות של ערבים במאורעות 1929, ואחרים. המשותף לכולם היה הרצון לחיות באוירה כפרית, קרוב לטבע, ואצל רובם היה גם הרצון לחיות חיים של עובדי אדמה. בכולם היתה נכונות לעמול קשה ולעמוד בדרישות התובעניות שהחיים האלה הציבו בפניהם. אחדים כשלו בדרך. פה ושם היו עזיבות על רקע אישי או משפחתי, מסיבות בריאותיות או מנימוקים אחרים. כל האחרים הכו שורשים עמוקים ונאחזו באדמת הכפר ולזכותם ולזכות צאצאיהם יש לזקוף את יישוב המקום ובניינו.

משה ונחמה מזאה

מראשוני המתיישבים. משה עלה מפולין עם העלייה הרביעית. בראשית דרכו עבד בפרדסי איזקסון שהיה קרובו, ומאחר שהוכיח את חריצותו – זכה להגיע למעמד של פועל קבוע. הוא חלם, כמו רבים אחרים, על פיסת קרקע משלו, ולשם כך היה מוכן אף לעזוב את "המשרה הבטוחה" באופן יחסי, בפרדסי איזקסון.

בשנות ה-30 המוקדמות הגיע משה מזאה להדר, לאחר שרכש במושבה חלקה של אדמת בור שטרם עלה עליה להב המחרשה. אדמה זו, כשאר אדמות הדר, שימשה באתה עת רק למרעה ולמרבץ צאן ובקר של ערבים.

בינתיים התחילו לנטוע פרדסים צעירים לבעלי החלקות שחיו מחוץ למושבה, ומשה מזאה השתלב בעיבוד הפרדסים הצעירים. הוא היה בין הפועלים ששלטו בטורייה בזריזות ובמומחיות. רבים משטחי הנטיעה היו מבוטרים בואדיות, וזרועים בחפירות הגנה מתקופת מלחמת העולם הראשונה; גלילי תיל חלודים ודוקרניים היו פזורים ליד החפירות, וקוץ ודרדר צמחו ביניהם. משה מזאה הקים צריף על מגרשו, ולא עבר זמן רב עד שנשא לאשה את נחמה. המשפחה שהקימו נחשבה בין המשפחות החרוצות ביותר בכפר.

במרוצת השנים החליפו נחמה ומשה את הצריף בבית, וכל שעל אדמה בשטחם היה מעובד. מסביב לבית נשתלו פרחים, וצמחי נוי עיטרו את חזית מעונם. הבית של משפחת מזאה שקק חיים בערבים, ואף יותר מכך – בשבתות ובחגים. לא מעט תרמו לכך הבנות התאומות, אתי ודבורה, שמשכו תשומת לב רבה ועמדו במרכז הפעילות של בני גילן במושבה. "העץ של אתי ודבורה", שעמד סמוך לחצר ביתן, היה שם-דבר בין ילדי הדר. בזיכרון נחרתו תמונות מתקופות שונות, ובהן גם תמונה אחת מימי המלחמה שהתחוללה באירופה ושבה נספו ששת המיליונים.

למשק הוריו ולפעילותו ב"הגנה" כמדריך טירונים.

"ביתם ומשקם של בני משפחת זליגמן שכן ברחוב שבתי דלילים ומועטים ורובו נטוע פרדסים, ועל כן נקרא הרחוב בשם רחוב הפרדס," כתב עוד אפרים הרץ. "מעלתו של הרחוב היתה האויר הצח והנעים, בייחוד באביב בפרוץ הפרדסים; אולם חסרונו היה בכך שהיה מועד לפריצות. ארתור זליגמן היה מודע לכך, ודאג שבחצרו, בקרבת הרפת, יהיה כלב גזעי ועז נפש אשר יטיל את אימתו על גנבים שחשקה נפשם בפרי העץ מגנם." מונס מזורי מספר שלפחות פעם אחת הצליח לסכל גנבה במשק זליגמן: "יצאתי לשמירה עם חבר נוסף כשאנו מזוינים במקלות," הוא אומר. "כשהתקרבנו למשק זליגמן, ראינו צללית יוצאת מהפרדס של מנשה כהן ונכנסת לרפת של זליגמן. נתתי דפיקות בפחים, וראינו שהפרות מפורזות, מהן מסביב ומהן בפרדס של מנשה כהן." בעל הרפת עצמו העיד כי באחד הבקרים גילה שבלילה ביקרו גנבים במשקו ויצאו כשעמם ממיטב הפרות; רק מבכירה אחת נותרה לו לפליטה מכל הרפת שטיפח. רק אז התברר לו שגם עם הכלב ידעו הגנבים להסתדר... חנה וארתור מיהרו לדווח למשטרה אבל כפי שקורה לא אחת, הגנבים לא נתפסו. "באותו חורף היה יצחק זליגמן בין ראשוני המגויסים לצה"ל, והשתתף בקרבות מגדיאל-ביר עדס. באייר תש"ח נשלח ללטרון, והשתתף שם בקרבות מרים ועקובים בדם על פתיחת הדרך לירושלים. בעקבות אחד מקרבות אלה הוכרז כנעדר. למשפחת זליגמן נותרה בת, וכשזו נישאה – זכו חנה וארתור לראות נכדים וקורטוב של נחת."

מפולין לקנדה – ולארץ-ישראל

עם השנים הלכו לעולמם רבים מוותיקי הדר. על כולם נאמרו טובות, כמנהג, אבל היו גם מקרים שבהם השתמרו הדברים שנאמרו – ושנכתבו – וכך התגלגלו גם אל בין דפיו של ספר זה. כך היה בעניינה של שושנה גרובר, שמתה על פני בעלה. "בשנת 1936, בבואי לכפר הדר וכחדש במושב, חיפשתי היכרות עם אנשי המקום," אמר אז אברהם פרידלר. "לאחר זמן קצר לשהותי במושב הכרתי משפחה מיוחדת במינה. ביני לבין שושנה ואהרן גרובר נקשרו קשרים ידידותיים. ביתם הצנוע, שאותו הקימו במו ידיהם, היה כחממה לכל הבא בצל קורתו. לא הרגשתי בביתם כאורח – אלא כבן המשפחה. "היתה לי הזכות להכיר את נפשה העדינה של שושנה גרובר, ולעמוד על הקסם האישי שלה ועל סגולותיה המיוחדות. במיוחד הרשים אותי יחסה האדיב והלבבי לאנשים שביקשו את עזרתה בשל מצוקה נפשית או אחרת. היא היתה המשענת הרוחנית לשורה שלמה של אנשים."

"חייה ודרכה לא היו סוגים בשושנים: בשחר נעוריה עזבה את ביתה בעיירה קטנה בפולין כדי לשנות את אורח חייה. אחרי נדודים מארץ לארץ הגיעה עם בעלה לקנדה, וגם שם נאבקו בקשיי החיים. לאחר שנים מספר, בזכות עקשנות וחריצות בלתי רגילה, השתלבו בחיי החברה והעבודה והצליחו לבנות

את ביתם בארץ החדשה.

"ואולם שושנה היתה קשורה במשפחתה בארץ מוצאה וגם כשהצליחה להביאם אליה – השאיפה לעלות לארץ-ישראל לא נתנה לה מנוח. לאט-לאט ובשקדנות תיכננה עם אהרן בעלה את העלייה לארץ, ולבסוף חלומם התגשם: בגיל לא צעיר הגיעו אפוא ארצה, ושוב בלי כל אמצעים – כי את כל הרכוש השאירו למשפחה.

"כך פתחו דף חדש בחיים: תקופה קשה בארץ, התנכרות לעבודה עברית, חוסר עבודה, המשך של מאבק מסוג אחר. שרשרת של קשיים בלתי רגילים עברה על בני הזוג. הם רכשו חלקת אדמה שוממה בקצה המושבה, על יד הואדי; ושם, כפי שאמר פעם אחת אהרן גרובר בימי מלחמת העולם השנייה: 'כאן כמו בחזית השניה – ולא דווקא בנורמנדיה'. שכן, מלחמת הקיום שלהם דמתה לחזית. במערכה הזאת היתה שושנה שותפה נאמנה ומסורה ללא גבול וסייג. גם בשעות הקשות היתה רוחה איתנה וחיוך תמידי מלבב ומעודד היה על שפתיה, מוסיף אומץ, מרץ ואמונה שיש טעם לחיים.

"שושנה הסתפקה במועט, לא היתה בלבה כל קנאה על כך שאחרים הצליחו יותר ממנה באותו פרק זמן. למרות העבודה הקשה והמפרכת במשק, הקדישה שושנה מזמנה לזולת – היא הושיטה יד לחולים, זקנים ומוכי גורל, ועשתה זאת בצנעה ובדבקות. כן עזרה לעולים החדשים, שנקלטו בהדרגה. שלווה נפש וחדוות חיים שררו בביתם של שושנה ואהרן גרובר, שקלט, הדריך והיה לעזר לכל מי שנוקק לכך."

מן הגיטאות ומן המחנות

יונה וייס, ניצול שואה, הצטרף להדר עם עלותו ארצה. סיפורו מתחיל בשואה (ראה חלקו השני של הספר), והמשכו בפגישה עם חיילי הבריגדה ובהעפלה רבת סכנות שהובילה אותו ואת אשתו למחנה מעצר בקפריסין. רק ב-14 במרס 1947 הגיע ארצה – ונרשם למושב כדי להיות בין המשוחררים ראשונה. לכפר הדר הגיעו "הכשרה", אלא שמשפחת גרובר הציעה להם חדר מגורים בביתם עם מטבח משותף, וכך נשארו במקום.

"עבדתי אז בקטיף בפרדס כהן," סיפר יונה וייס. "עם גמר קטיף הוולנסיה לא היה מנוס מלפנות ללשכת העבודה, וזו סידרה אותי לעבודת גיזום בפרדס איזקסון. אשתי התחילה לעבוד בגן אצל גרובר, אולם לא כשכירה אלא בשותפות. היתה זו תקופת התדר. הכול עסקו בשתילת תרד ובקטיף עלי התרד. משפחת גרובר אימצה אותנו כילדיהם, והיתה לנו הרגשה שאנו נמצאים בחיק משפחתנו. את עבודת הגיזום נאלצתי לעזוב עד מהרה, מפני שבפרדס איזקסון, מדרום לכפר הדר, החרימו את הפועל העברי; רק יהודים מעטים החזיקו בו מעמד – אלה שיכלו לעמוד בתחרות עם הפועלים הערבים. נותרתי בלי עבודה.

"באחד הימים נדרש פועל לבניין, ונשלחתי לעבודה

מרים וייס ואחותה בחריש.

מרים וייס, אחותה וילדיהם
עם שושנה ואהרון גרובר.

תעודת זהות מימי המנדט.

IDENTITY CARD	
No. _____	
Name of holder AHROV GRUBER	Place of residence HADAR
	Place of business Hadar
	Occupation farmer
	Race Jewish
	Height 5 feet 7 inches
	Colour of eyes grey
	Colour of hair grey
	Build normal
Special peculiarities gpc #7	
Signature of holder CO/26/15216	Signature of issuing officer [Signature]
Office stamp partly over photograph.	Appointment מנהל המושבות
	Place Fel - via Date NOV 1945

אסתר שחם מחלקת תערוכת בלול.

עודד לב בלול-חצר

לולים בשלג בהדר 6.2.1950, במשק כספי.

"לאחר זמן עזב מאיר את הצרכנייה ועבר לעבוד בהנהלת פנקסים בסניף פתח תקוה של משרדי כיכר-חק"ל. כאן מצא סוף-סוף את מקומו: במקום עבודתו החדש ידעו להעריך את דייקנותו ואת מסירותו לעבודה. למרות המרחק שהיה עליו לעבור בכל יום בדרכו מהבית למקום העבודה – לא החסיר ימי עבודה, לא בימות החורף הגשומים ולא בחום הקיץ. עבודתו כיכר-חק"ל נמשכה עד צאתו לגימלאות; ואף לאחר מכן המשיך בעבודה חלקית כיכר-חק"ל."

ב'סולל-בונה'. מאז מצאתי את מקומי בעבודה. קנינו את הבניין העוזב והבלתי גמור של משפחת אורנשטיין מחיפה, בניין בודד מעבר לואדי של רחוב הגשר. הבית היה מנוקב ככברה, מפני שחברי ה'הגנה' היו מתאמנים בקרבת הבית בזריקת רימונים. שיקמתי את הבית והרכבתי עליו גג, סתמתי את כל החורים בקירות, ולאחר שטוּיח ורוצף ונקרעו בו חלונות ודלתות – הפך הבית להיות ראוי למגורים."

אסתר ומאיר שחם

אסתר שוורצנשטיין נשלחה להדר ב-1933 בסיוע מחלקת העלייה של הסוכנות. "הגעתי לכפר הדר עם עוד בחורות לעבודה חקלאית," סיפרה אסתר על ימיה הראשונים במקום. "בסוף אותה שנה הצטרפתי לקבוצת בחורים בוגרי מקוה ישראל. הם היו ארבעה בחורים בלבד, וביקשו להגדיל את קבוצתם. אחרי הצטרפה סגולה ברזובסקי (קלמפנר). היו אלה ימים יפים וחסרי דאגה ליום המחר. לא רצינו שגורלנו יהיה כגורלם של פועלי פתח תקוה, ראשון לציון, נס ציונה ורחובות – הלוא אלה המושבות שחסו תחת כנפי הברון רוטשילד, ודווקא בהן החרימו האיכרים את הפועל העברי. ואילו בשרון התכנס חומר אנושי אחר: בעלי משקים שלא רצו בעבודה הזרה. כך הפכו מושבות השרון למעוזם של הפועלים החקלאים המאורגנים. היו אלה השנים של נטיעת הפרדסים הצעירים ברחבי השרון בתקופת האביב. העבודה בפרדסים נמשכה, והעסיקה את הפועלים ברוב ימות הקיץ. לא ייפלא אפוא שהוקם אז 'מטבח-פועלים', נבנה צריף בית-הפועלים והתארגנה לשכת עבודה. בערבים, לפני סידור העבודה, שקקו שם חיים כבכוורת-דבורים. נפתחה צרכנייה במקום, שהיתה מסונפת ל'ברית-פיקוח'."

"את מאיר שחם הכרתי באותה תקופה, עת התחיל לעבוד בצרכנייה בעבודה חלקית. את העבודה הזאת קיבל לאחר שעבר טבילת-אש בעבודת הטוריה בשקיה בבורות בפרדס גן-יעקב – שהיה אחת החלקות שנכללו בעבר בפרדס שיפר. כך המשיך בעבודה חלקית מפוצלת, עד שהתרחבות הצרכנייה איפשרה העסקת עובד במשרה שלמה. אז כבר היינו נשואים, לאחר שעזבתי את קבוצת 'המקוואים', בוגרי מקוה ישראל (שהתאחדו עם קיבוץ כרית והתיישבו בכפר מנחם)."

"באותו זמן רכש ועד המושבה שטח אדמה נוסף מיהודי בשם שפאק. גודל השטח כולו היה בערך שלושים דונם. כוונת הוועד היתה לחלקו ליחידות של דונם אחד, וזאת כדי להגדיל את מספר התושבים במקום. ואכן, המטרה הושגה. מאותו שטח רכשנו גם אנו מגרש, שעלה אז חמישים לירות הדונם."

"קיבלנו הלוואה מבנק 'בניין וחקלאות' בראשותו של מר זוכביצקי, ופרענו אותה בתשלומים במשך עשר שנים. בעזרת הלוואה זו התאפשר לנו לבנות את ביתנו. בננו הבכור נולד שנתיים וקראנו את שמו ישראל. ובננו יגאל נולד מספר שנים אחרי הבכור."